

5. Pavan dos Santos A. Inserção internacional do Brasil: o «poder brando» e a política externa do governo Lula / A. Pavan dos Santos. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.feneri.org.br/pub/insercao-internacional-do-brasil-o-poder-brando-e-a-politica-externa-do-governo-lula.pdf>
6. Кузнецов Е. Чому Бразилія зупинилася на спільному з Україною шляху в космос? / Е. Кузнецов // Демократична Україна. – 2015. – № 32. – С. 2-3.
7. Яковлев П.П. Испания: вызовы и риски нового политического цикла / П.П. Яковлев. – Москва: Институт Латинской Америки РАН, 2012. – 134 с.
8. Vijos L.A.V. A diplomacia cultural como instrumento de política externa brasileira / L.A.V. Vijos. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portalrevistas.ucb.br/index.php/RDL/article/viewFile/2912/1824>
9. Жариков М.В. Интернационализация валют стран БРИКС: Монография / М.В. Жариков. – М.: Проспект, 2016. – 208 с.
10. БРИК. Предпосылки сближения и перспективы взаимодействия: сборник докладов и выступлений на международной конференции. – М.: Институт Латинской Америки РАН, 2010. – 232 с.
11. Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой политике. Шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении: Монография / В.М. Давыдов, А.В. Бобровников. – М.: Институт Латинской Америки, 2009. – 240 с.
12. Pimenta de Faria C.A., Nogueira J.L.M. Coordenação intragovernamental para a implementação da política externa brasileira / C.A. Pimenta de Faria, J.L.M. Nogueira. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scielo.br/scielo.php?pid=S0011-52582012000100005&script=sci_arttext
13. Циватый В. Институционально-исторические традиции политико-дипломатических систем и дипломатии: социологический аспект / В. Циватый // Социология дипломатии: Гипотеза, структура и тематические исследования: Монография / М. Язбец, В. Циватый. – К: ДАУ при МИД Украины, 2015. – С. 269-280.

УДК 327:5-014 (470+510+73)

Годлюк А.М.

СПЕЦИФІКА ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН В АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ: РОСІЯ, КИТАЙ, США

Досліджується налагодження партнерства в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Зазначається, що Китай є провідним актором здійснення та реалізації політики в системі міжнародних відносин. Аналізується сутність партнерства в його політичних, економічних, суспільних та військових вимірах. Доводиться потреба подальшого вивчення реалізації партнерства в АТР з урахуванням всіх конструктивних та деструктивних чинників.

Ключові слова: інтеграція, партнерство, конфлікт, РФ, США, КНР.

Годлюк А.Н. Специфика партнерских отношений в Азиатско-Тихоокеанском регионе: Россия, Китай, США.

Исследуется налаживание партнерства в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Отмечается, что Китай является ведущим актором осуществления и реализации политики в системе международных отношений. Анализируется сущность партнерства в его политических, экономических, общественных и военных измерениях. Доказывается потребность дальнейшего изучения реализации партнерства в АТР с учетом всех конструктивных и деструктивных факторов.

Ключевые слова: интеграция, партнерство, конфликт, РФ, США, КНР.

Godluk A. Specificity of Partnerships in Asia-Pacific Region: Russia, China, USA.

The present article investigate developing of the partnership in the Asia-Pacific Region. It is indicated that China is a leading actor in implementation and realisation of the policy in the international relations. Analyzed the nature of the partnership in its political, economic, social and military dimensions. Noticed necessity for further study of the realization of partnership in Asia-Pacific Region, taking into account all constructive and destructive factors.

Keywords: integration, partnership, conflict, Russia, the USA, China.

В умовах формування сучасного політичного простору доволі актуальним залишається дослідження процесів становлення партнерства. Особливо цікавим є дослідження налагодження партнерства в регіональних вимірах. Розуміємо, що налагодження партнерства по суті допомагає різним за своєю структурою регіонам налагоджувати ефективну комунікацію, комунікацію на регіональних та на глобальних рівнях. Зрозуміло, що партнерство, в його сучасних формах передбачає співпрацю та кооперацію в системі міжнародних відносин. Партнерські стратегії налагодження політичних, економічних, суспільних, культурних та військових зв'язків є доволі різноманітними та потребують детального аналізу. Відтак варто зауважити, що вивчення партнерства в його регіональних вимірах може допомогти в сучасних українських реаліях подолати низку криз і конфліктів. Застосування досвіду інших регіональних об'єднань у подоланні внутрішніх конфліктів цікаве для нашої країни та може допомогти втілити на практиці партнерські стратегії з врахуванням специфіки української політичної кон'юнктури, щоб призвести до якісних змін в зовнішньополітичному векторі розвитку.

Варто зазначити, що в умовах сучасного світового співтовариства доволі вагомого значення набувають регіональні об'єднання, зокрема такі, що за своїм розвитком здатні впливати на політичну і економічну складову світового співтовариства. Власне таким об'єднанням регіонального типу, що здатне впливати на глобальні процеси в сучасному світі, є Азійсько-Тихоокеанський регіон. АТР за структурою можна коротко охарактеризувати, як сукупність країн, що за наповненням, динамікою та стратегіями розвитку є доволі різноманітними і в умовах постійної кризогенності здатні підтримувати якісно високий рівень комунікацій, котрий конструктивно впливає на регіональні та глобальні процеси.

Найбільш значним та впливовим регіональним лідером в Азійсько-Тихоокеанському регіоні залишається Китай. Спостерігаємо, що процес

становлення регіонального лідерства КНР проходить у складних геополітичних умовах. Попри значні труднощі, низку криз та інші глобальні загрози Пекін здійснює доволі вдалу політику на міжнародній арені. Значного інтересу для нашого дослідження в розвитку АТР і, зокрема, Китаю відіграє питання способів реалізації стратегій налагодження ефективного партнерства, котре за своєю сутністю конструктивно впливає на розвиток Азійсько-Тихоокеанського регіону.

Також варто приділити увагу налагодження партнерства між Китаєм та Російською Федерацією в регіональних вимірах АТР. Адже після запровадження санкцій світовим співтовариством стосовно анексії півострову Крим РФ більш активно налагоджує співпрацю з КНР. Варто з великою долею імовірності припустити, що Пекін доволі вміло використовує зовнішньополітичну кризу між Москвою та продемократичним заходом у власних інтересах. «Росія очікувала від Китаю, що Китай буде підтримувати її. Особливо вона чекала такої підтримки, коли була актуальною тема повномасштабної військової інтервенції з боку Росії в Україну. Але Китай не підтримав Росію. Китай дотримується політики невторчання. І це характерна політика не тільки для українсько-російського конфлікту. Фактично для будь-якого конфлікту, який існує в світі, де немає прямого китайського інтересу. В результаті чого Китай не має явних ворогів», – заявив політолог С. Таран в ефірі телеканалу БТБ [1]. Вважаємо, що тема дослідження налагодження партнерства в АТР Китаю із РФ є доволі актуальною та носить прикладне значення для вироблення ефективних стратегій реалізації зовнішньої політики України. Адже ефективне реагування на зовнішньополітичні процеси та вміле використання зовнішньополітичної ситуації для Києва може стати основоположним фактором у процесі відстоювання власних політичних інтересів в умовах глобального простору.

Спостерігаємо також активний напрямок реалізації Росією власних політичних інтересів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, що може свідчити про довготермінові наміри співпраці та нарощування присутності Москви в цьому регіоні світу. Відповідно такі кроки загалом викликають занепокоєння іншого світового лідера – США, які намагаються також забезпечити власну військову, економічну і політичну присутність в цьому регіоні. Попри те варто зазначити, що у 1996 р. Президент РФ Б. Єльцин підписав Спільну російсько-китайську декларацію, яка проголошувала розвиток партнерства, націленого на

стратегічну взаємодію [2]. Підписання документів щодо співпраці та партнерство, може свідчити про намагання КНР та РФ налагодити ефективну комунікацію, задля забезпечення безпеки в АТР та поширенні власних імперських амбіцій. В цьому контексті видається цікавим і актуальним досліджувати поширення політичного авторитету Китаю та Росії. Однак бачимо, що попри низку культурних і геополітичних розбіжностей вищезазначені країни проводять та реалізують ефективне партнерство.

Наразі актуальним видається дослідження рівня ефективності партнерства між Китаєм та Російською Федерацією, адже таке партнерство може якісно і кількісно змінити позиціонування сил не тільки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, але й в сучасному світі. Відповідно актуальним залишається таке дослідження і для України, яка має ефективно реагувати на зміни в системі міжнародних відносин. Вважаємо доцільним та актуальним досліджувати партнерство між КНР та РФ в регіональних вимірах, що здатне впливати на перебіг та формування нових полюсів сили в системі міжнародних відносин.

Проблемам міжнародних відносин та налагодження ефективного партнерства між країнами АТР присвячені праці багатьох дослідників, зокрема В. Арора, А. Вамвакідіса та ін. Серед вітчизняних дослідників доцільно відзначити праці Д. Гордієнка, Ю. Курнішової, Д. Саприкіна, І. Тімоніна, М. Трухіна, С. Шергіна, В. Остап'яка.

Окремо слід звернути увагу на внесок вітчизняного дослідника О. Шевчука, який відзначає, що США ще з 1990-х рр. реалізовує політику співробітництва з КНР з метою попередження дестабілізуючих дій з боку самого Китаю (включаючи розповсюдження зброї масового знищення, сприяння захисту навколишнього середовища тощо) [3].

Вагомими є праці американських дослідників та суспільствознавців Г. Кіссінджера [4], П. Брукса [5], Р. Армїтеджа [6], Ш.У. Гарнетта [7], Т. Карона [8], М. Манделбаума [9], С. Коена [10].

Проте питання налагодження та реалізації партнерства в Азійсько-Тихоокеанському регіоні в сучасних кризових умовах вимагають детального аналізу через свою неоднорідність та слабку прогнозованість в системі міжнародних відносин.

Важливе значення має аналіз процесів формування та визначення засад партнерства між РФ та КНР, котрі впливають не тільки на регіональний, але й

на глобальний розвиток системи міжнародних відносин. Відповідно зміни в глобальному середовищі відображаються на стратегіях реалізації зовнішньої і внутрішньої політики України. Відтак питання партнерства на регіональних рівнях є актуальним для нашої країни, яка також залежна від політичної, економічної кон'юнктури глобалізованого світу.

Проводячи аналіз процесів розвитку та визначаючи ефективність партнерства між Росією та Китаєм варто звернути увагу на найбільш вагомні фактори, що впливають на розвиток таких відносин і перетворюють країни з різним історичним, цивілізаційним минулим на партнерів. В цьому сенсі постає потреба дослідження сутності комунікаційних механізмів і ролі політичного діалогу. Наразі можна стверджувати, що партнерство між Москвою та Пекіном характеризується відсутністю високого рівня кризогенності та конфліктогенності, в тому числі за рахунок значного погіршення економічного становища Росії та зниження її міжнародної репутації. Серед іншого на їх співпрацю впливають Криму та конфлікт на Сході України, що призвели до запровадження країнами Заходу низки санкцій проти РФ.

В відносинах між РФ і КНР спостерігаються наступні тенденції:

- Західні санкції негативно впливають на російську економіку, яка частково переорієнтувалася на партнерство зі східними сусідами, зокрема з Китаєм. При цьому варто підкреслити, що підхід Пекіна доволі прагматичний, а тактика налагодження партнерства з Москвою має доволі символічний характер. Підкреслимо, що загалом Китай в реалізації партнерства з Росією керується суто власними національними інтересами і прагне поширити та акумулювати власний політичний вплив на території РФ. КНР вдається до застосування стратегії «гармонійного світу» та «добросусідства», які сприяють отриманню доступу до ресурсів, технологій та ринків [11];

- Тривають спроби керівництва РФ збільшити обсяги реалізації енергоносіїв на ринку Китаю. Відповідно реалізація енергоносіїв Москвою в КНР призведе до диверсифікації ринку збуту, адже загалом спостерігається залежність від ринку ЄС. Проте також є проблема у значних капіталовкладеннях в інфраструктуру транспортування, яка, на нашу думку, з часом буде вирішена. Загалом Китай для Росії став одним з основних торгових партнерів [12]. У 2014 р. російсько-китайський товарообіг збільшився на 6,8% (до 95 284,98 млн. дол.), зокрема, експорт Росії в КНР – 41 607,41 млн. дол. (+ 4,9%), імпорт з КНР – 53 677,57 млн. дол. (+ 8,2%) [13];

- Партнерство між РФ та КНР залишається взаємовигідним за рахунок зростання потреб Китаю в забезпеченні військово-промислового комплексу, який динамічно розвивається і потребує значних капіталовкладень задля забезпечення високого рівня боєготовності, зокрема військової присутності в акваторії Азійсько-Тихоокеанського регіону. Свідченням партнерства у військовій сфері між Пекіном та Москвою виступає орієнтація на широке використання сучасної російської військової техніки [14, с. 67];

- Партнерство між Китаєм та Росією зберігається Пекіном задля зміцнення китайської валюти (юаня) як світової резервної та розрахункової одиниці. Поки що зарано говорити про домінування китайської економіки в глобальному просторі. Однак попри всі позитивні прогнози щодо могутності долара, США потроху втрачають позиції економічного лідера, які на себе поступово перебирає Китай як новий регіональний, а в перспективі, можливо, і світовий лідер. На думку професора Інституту економіки Пекінського торгово-промислового університету Л. Ченбі ступінь інтернаціоналізації національної валюти відображає сукупні економічні можливості та є доказом економічної впливовості даної країни [15].

Провівши короткий огляд політичного та економічного розвитку партнерства в Азійсько-Тихоокеанському регіоні між Росією та Китаєм, варто зазначити, що в умовах геополітичної гри акторів в системі міжнародних відносин насправді конструктивне партнерство відсутнє. Маємо на увазі твердження, що жоден з гравців системи міжнародних відносин не націлений поступитися власними національними інтересами чи інтересами національних корпорацій заради збереження такого партнерства. Проте, крім прагматичної реалізації власних інтересів, Росію і Китай зближують позиції з основних питань міжнародної та регіональної безпеки [16].

Після саміту Росії з КНР в Шанхаї у 2014 р. та підписанні пакету більш ніж 40 міждержавних документів міжнародного значення вектор партнерства з регіонального трансформувався в контекст геополітичного і як було зазначено в спільній заяві В.В. Путіна та С. Цзіньпіна таке партнерство набуло ознак військово-політичного союзу. Зазначимо, що в розділі першому документу про партнерство йдеться про посилення підтримки «в питаннях забезпечення суверенітету, територіальної цілісності і безпеки» [17]. По своїй структурі цей документ є прямою заявкою на домінування вищезазначених країн в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Отже, ми можемо спостерігати формування двох силових центрів в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Силкові центри засновані на політичній, військовій та економічній потужності і сформовані за такою архітектурою партнерства:

- до першого силового центру, заснованого на засадах партнерства, варто віднести КНР та РФ. Власне ці дві країни об'єдналися та сформували силову структуру для поширення власних інтересів та інтересів національних фінансово-економічних структур в регіоні АТР. Зрозуміло, що Китай, маючи доволі динамічну та швидко зростаючу економіку, реалізовує власні геополітичні інтереси з прагматичним підходом, використовуючи при цьому труднощі Росії, яка не спроможна реалізовувати багатовекторну політику в системі міжнародних відносин. Проте Москва намагається якомога ефективніше реалізувати та трансформувати негативні фактори (санкції) собі на користь, розробляючи новітні партнерські стратегії в Східному напрямку;

- до другого силового центру регіональних протиположностей, заснованого на засадах партнерства, нам варто віднести кооперацію між США та Японією. Цей партнерський полюс сили утворився ще після завершення Другої світової війни, і хоча підхід до реалізації такої партнерської стратегії в США доволі прагматичний, проте він не позбавлений певної логіки та американських інвестицій в японську економіку. Завдяки потужній реформі та вдалій інвестиційній політиці Японія відбулася в регіональних вимірах АТР, як регіональний лідер, чому сприяв також перехід до ринкової економіки. На відміну від Китаю, Японія спромоглася більш ефективно використати ринкові засади та фінансову структуру в поєднанні з інвестиціями із США для розвитку та підтримання як власної економіки, так і для відстоювання національних інтересів в системі міжнародних відносин.

Отже, можемо зробити коротку характеристику цих двох центрів впливу в регіоні АТР і зазначити, що партнерство США та Японії носить доволі тривалий час характер військово-політичної кооперації, на відміну від партнерства між Росією та Китаєм, які підійшли до реалізації військової співпраці в цьому регіоні тільки 2009 р. Свідченням цього може виступати підписання між РФ та КНР Договору про стратегічне партнерство і взаємодію, включно з утворенням «режиму консультацій» [18].

Відповідно в реаліях сучасного українського протистояння варто налагоджувати систему партнерства здатну протистояти агресивній політиці

Кремля. При цьому потрібно застосовувати тактику реалізовану між США та Японією – така структура формування партнерства між США та Україною, що заснована на військово-економічному партнерстві, потрібно реалізовувати в майбутньому, щоб запобігти військовій агресії ззовні. Перебуваючи у складному геополітичному розташуванні, та попри це, завдяки підтримці США, Японія спромоглася виступити основним силовим та фінансовим центром у протистоянні проти таких Азійсько-Тихоокеанських регіональних лідерів як КНР та РФ.

Проте в контексті розвитку партнерства між Російською Федерацією та Китаєм вбачаються подальші кроки до зближення та ефективної кооперації. Свідченням налагодження більш тісного партнерства можуть виступати заява В. Путіна та С. Цзіньпіна стосовно налагодження та об'єднання задля запобігання зовнішніх ризиків та викликів сучасного глобалізованого простору [19]. Вважаємо, що подальша комунікація та зближення партнерських взаємовідносин між КНР та РФ буде відбуватися через посилення стратегічної підтримки, забезпечення стабільності в регіоні та гарантування безпеки шляхом реалізації військових стратегій партнерства.

Зміна вектору реалізації зовнішньої політики Росії зазнала кардинальних змін, попри те Москва знаходить, застосовує та вміло реалізовує партнерські стратегії в регіоні АТР. Концентрація та налагодження ефективного партнерства РФ з КНР проходить доволі складну сукупність стадій, які попри свою неоднозначність впливають на тенденції зовнішньої політики в глобальних проявах. Проте варто підкреслити, що Китай цілком прагматично підходить до налагодження партнерства та намагається використовувати партнерські стратегії із застосуванням суто китайських культурних особливостей.

Гідно протистояти, позиціонувати і реалізовувати власні інтереси в регіоні АТР глобальному лідеру США вдається завдяки відповідно налагодженню партнерства з Японією, яка виступає надійним союзником Вашингтону. Відтак знаходження глобальних лідерів США та Японії і Росії та Китаю в регіоні АТР для дослідження партнерства на регіональних і глобальних рівнях є надзвичайно важливим. На нашу думку, дослідження налагодження партнерства в Азійсько-Тихоокеанському регіоні є також вагомим для реалізації зовнішньополітичних інтересів України.

Аналіз стану та перспектив налагодження партнерства в регіоні АТР включно з Китаєм та Росією має допомогти Україні при реалізації власних інтересів у відносинах з Китаєм, який відіграє все зростаючу роль у глобальному політичному та економічному розвитку. При цьому Китай є провідним партнером ЄС. На своїх спільних заходах Китай і ЄС висловлюють готовність допомагати Україні в проведенні реформ. За підсумками XVII саміту ЄС – Китай у Брюсселі (29 червня, 2015 р.) президент Європейської Ради Д. Туск заявив, що «стабільна й успішна Україна в інтересах Китаю і ЄС. Ми зацікавлені допомагати в проведенні реформ і в розвитку» [20].

Дослідження способів налагодження, реалізації та впливу системи партнерств в АТР актуальне для України через присутність у цьому регіоні значних центрів впливу та провідних держав, зокрема Китаю, Японії США та Російської Федерації, які є провідними акторами в системі міжнародних відносин. Відповідно при здійсненні власної зовнішньої політики, спрямованої на захист національних інтересів, Україні варто враховувати вплив цих держав на налагодження партнерства в глобальному просторі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Китай не підтримує Росію, а використовує її для досягнення своїх цілей. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/kytay_ne_pidtrymuie_rosiyu_a_vukorystovuie_ii_dlya_dosyagnennya_svoih_tsiley_politolog_165110.html
2. Совместная Российско-Китайская декларация. Подписана в Пекине 25 апреля 1996 г. Президентом России Б.Н. Ельциным и Председателем КНР Цзян Цзэминем // Сборник российско-китайских договоров. 1949-1999. – Москва: Терра-Спорт, 1999. – 492 с.
3. Шевчук О.В. Китай у зовнішньополітичній стратегії США (1990-ті-2000 ні рр.) / О.В. Шевчук // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Політологія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2010_131_118_35
4. Киссинджер Г. В отношении Китая политика сдерживания неэффективна / Г. Киссинджер. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.inosmi.ru/translation/220264.html
5. Брукс П. Вызов со стороны Китая / П. Брукс. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.globalaffairs.ru/articles/3754.html
6. Интервью с послом Ричардом Армистеджем, старшим советником губернатора Джорджа У. Буша по внешней политике и обороне // Внешняя политика США и президентские выборы 2000 года / Электронный журнал госдепартамента США «Внешняя политика США». – 2000. – Т. 5. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.usinfo.state.gov/journals/itps/0900/ioppe/ioppe.htm
7. Гарнетт Ш.У. Ограниченное партнерство: российско-китайские отношения в меняющейся Азии: Доклад группы по изучению российско-китайских отношений / Ш.У. Гарнетт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.carnegie.ru/ru/pubs/volume/56498.htm
8. Карон Т. Иранская дипломатия: Почему Россия и Китай отказываются сотрудничать с США / Т. Карон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.inosmi.ru/translation/226302.html

9. Mandelbaum M. Westernizing Russia and China / M. Mandelbaum // Foreign affairs. – 1997. – Vol. 76. – № 3. – P. 80-95
10. Коэн С. Провал крестового похода: США и трагедия посткоммунистической России / С. Коэн. – М.: АИРО-XX, 2001. – 303 с.
11. Самофалов В. Глобальный вызов Китая / В. Самофалов // Газета-2000. – 2012. – № 43(627). – С. А3-А5.
12. Торгово-экономическое сотрудничество Российской Федерации и Китайской Народной Республики // Министерство экономического развития Российской Федерации. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.economy.gov.ru/minec/activity/sections/foreigneconomicactivity/doc20120316_016?presentationtemplate=docHTMLTemplate1&presentationtemplateid=2dd7bc8044687de796f0f7af753c8a7e&WCM_Page
13. Аналитическая справка о российско-китайском торговом сотрудничестве в 2015 году. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ved.gov.ru/exportcountries/cn/cn_ru_relations/cn_ru_trade/
14. Смирнов С.М. АТР и западная модель коллективной безопасности / С.М. Смирнов. – Владивосток: МГУ, 2008. – 131 с.
15. Жэньминь жибао. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://russian.people.com.cn/31518/7145580.html>
16. [Путин](#): Россия и Китай выступают со схожих позиций по международным вопросам. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://politikus.ru/events/34926-putin-rossiya-i-kitay-vystupayut-so-shozhiv-poziciy-po-mezhdunarodnym-voprosam.html>
17. Совместное заявление Российской Федерации и Китайской Народной Республики о новом этапе отношений всеобъемлющего партнерства и стратегического взаимодействия – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.news.kremlin.ru/ref_notes/1642
18. Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Российской Федерацией и Китайской Народной. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2009/03/20/russia-kitai-dok.html>
19. Зарубин П. Саммит ШОС: объединение в ответ на изоляцию / П. Зарубин // «Вести». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=1962680>
20. Тарасова В. Розвиток українсько-китайського співробітництва: розширення сфер співпраці / В. Тарасова // Україна: події, факти, коментарі. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr15.pdf>